

Kassarimaa 2003 deks
Autor: Endel Saar

KASSARIMAA VANIM ELANIK

Käina vallavalitsuse asjaajaja ja elanikeregistri pidaja Anne Sarapuu hääles oli tunda pisut uhkusenoote, kui ta rääkis oma valla eakatest inimestest: “Valla kõige vanem elanik on mees, August Pahk, kes saab nüüd 98-aastaseks. Kassari elanike nimekirja vaadates tuleb jällegi tõdeda: vanim on meesterahvas! See on hästi tuntud inimene Orjaku külast Albert Mäns, kellel just juubel tulemas.”

Kui Albert Mänsi juurde Orjakusse jõudsin, lausus Albert juttu alustades talle omase huumorimeelega: “Näh, ma’p saa ära minna, sest Orjaku küla jääb meestest järjest vaesemaks. Üsna mitu tublit meest, nagu Tüll Väino, Liig Elmar, Kääramees Arvo ja Kääramees Uno tulid peale mind siia ilma ja on nüüd järjest iga-
vikku läinud.”

“Elu on mind küll ka lõngutanud, aga pole siia maani jagu saanud,” on Albert enesega ra-

hul.

Sündinud utu käkina

Eks me kõik siin saarel tea hiidlaste seltse, mille poolest hiiu rahvas eestlaste hulgas üle ilma tuntuks saanud. On aga ka taolisi seltse, mida teatakse ainult oma kodukandis, teadajateks vaid vanemad inimesed. Mõned saare ajaloo uurijad, nagu Hugo Puss, Volli Mäeumbaed, Ludvig Vahtras ja teisedki, on kirja pannud andmeid hiidlaste seltside kohta. Albert Mänsi teeneks tuleb lugeda kahe Kassari seltsi — torgamid ja orjaku käkid — jõudmist trükikirja tema jutustamise põhjal.

Omal ajal öeldud Kassaris rahulolematutele inimestele, kes torisesid kellegi või millegi üle: “Mis sa torgad?” Sealst tulidki torgamid. Orjaku olnud aga üks kehv maanurk, kus vaestes peredes ei jätkunud piisavalt leiba, et seda iga päev süüa ja töömehele kaasa panna. Siis kee-

odrajahust kärke ja neid pandud ka meivakotti, kui see talvel metsaveole läks. andnud metsa sõites oma mustale märle ga mops! ja ise pistnud käki suhu amps! Nagu Albert teab, tulnudki sellest Kassari te panduna riimi orjaku käkid. Siinkohal ks pilk ajalukku. 1818. aastal sai Orjaku omanikuks polkovnik krahv Stenbock, as 1834. aastal talupidajad mõisamaadelt ja paigutas nad ümber Utu küla liivastele naadele. Orjaku käkkide nimi läks rahva- asa ja neid hakatud hüüdma utu käkki-

bert sündis uue kalendri järgi 7. oktoobril Kui ta läks 1922. Aastal Jausa kooli I , hüütud teda nagu teisigi Utu küla lapsi ikkideks. Samal aastal said seoses mõisa- videerimisega Orjaku talupidajad õigus- stena oma maad tagasi ja paljud kolisid tust oma vanemate põlismaadele. Sama i talitas ka Mänside pere. Pereisa oli me- s ja saanud iseõppimise teel laevamehaa- s. Nagu Albert teab, töötnud ta isa ühel nal uurimislaeval ja käinud läinud sajan- tekümnendail aastail Sannikovi maa uuri- kel, mille tulemusena tõestati, et sellist ei ole tegelikkuses olemas.

23. aasta sügiseks olid Mänside pere liik- äieõiguslikud Orjaku küla elanikud ja Al- iks Kassari kooli II klassi. Koolis hüütud Orjakust tulnud lapsi orjaku käkkideks.

Haridusseltsi järjepidevuse kandja

Kassari rahvas on ikka oma erksa vaimuga paistnud. Kahekümnendate aastate algul õisid kadusid, loodi seal esimeste hulgas maal aastal 1922. haridusselts.

Albert ütleb, et temal eluaeg suu rääkimise peal lahti läinud ja niimoodi oma mõtte õelnud. Juba Kassaris koolis käies osales õimise kõrval näitemängudes, millega tul- rahva ette püüne peale. Kui Albertil kool sai, tunti haridusseltsis huvi hakkajate vastu, kes tantsuringis kaasa tegema ks. Nõnda sai Albertist mõne aja pärast, aastal haridusseltsi liige. Kui palju ta antsumees oli, seda Albert ei mäletagi Kuid tal oli ikka see va rääkimise "viga" — nii tegi ta usinasti kaasa haridusseltsi ringis. Samuti osales ta haridusseltsi kars- gis, sest juba noorest east alates oskas

Albert hakkama saada nii, et pole viinapitsiga kunagi tülili läinud. Peale näitemängu ja kars- kusliikumise tegeldi haridusseltsis päris usi- nasti spordiga — selleski vallas oli Albert kaa- salööjate seas. Haridusseltsil oli ka oma laulu- koor. Nii tegeldi kodukandi kultuurielu eden- damisega kuni 1940. aasta suveni, mil uus riigikord selle tegevuse lõpetas.

Haridusseltsi eestvedajaks oli pärast selle loomist kohalik külamees Friedrich Välja, kes tundis hästi kirjatähte ja ajas paberiasju, talle oli toeks ka teine mees. Välja initsiatiivil loodi haridusseltsi raamatukogu, selle tarvis koguti rahva käest vabatahtliku annetuse alusel raamatuid. Friedrich oli rahva hulgas väga lugu- peetud inimene. Ent ta oli haige, põdedes tu- berkuloosi. Kui see ta hauda viis, kanti lugupi- damisest selle mehe vastu tema kirst kätel Tagukülalt kalmuaeda. Kassani Haridusseltsi tegevus taastati 55 aastat hiljem, aastal 1995. Üks kolmest ennesõjaaegse haridusseltsi liik- mest, kes järjepidevuse edasi andsid, oligi Al- bert Mäns. Jälle asutati raamatukogu rahva an- netuste abil.

Milline töömees Albert oli? Sellele küsimu- sele vastas asjaosaline, et kui ta Kassari kooli lõpetas, soovitanud ema talle kangesti mingit ametit õppida. Poja küsimusele mida? soovita- nud ema kingsepaks õppida. Albert vastanud, et ta teeb juba praegu saapapaari valmis ja seal pole midagi õppida.

Albertile meeldinud puutöö. Orjakus käis sel ajal laevaehitus. Ühel päeval kutsuti ta sa- damasse laeva ehitusele. Samaaegselt tuli aga kodus põllutööd teha. Albert jälgis naabrimehi, kuidas need oma töid tegid ja toimis samamoo- di. Kui isa meresõidust puhkust sai, ehitasid nad kahekesi Liivamäe õue kivikeldri, mis seal tänaseni alles.

Albertil oli külas veel üks amet— igal sügi- sel taludes vili masindada. Rehepeks oli sü- gisene suurem töö taludes, mida tehti n-õ küla- korda perest peresse. Käina masinatarvitajate ühisusel oli Orjaku küla jaoks üks rehepek- sumasin, millega Albert töötas. Nii Orjaku lae- vahitamisel kui ka hiljem Tallinnas ametis olles tuli end sügisel töölt vabaks võtta ja küla- rahvale reht peksma minna. Tööjärg ulatus Or- jakust kuni Vaemlani. See kestis senikaua kui sõjaajal rehepeksumasin tuleõnnetuses hävis.

Albert mõtles viivu ja lausus, et seda maarahva üht tõsisemat tööd tänapäeval külades enam ei tuntagi. 45-50 aasta jooksul on selle töö ära teinud kombainid, nõnda et inimesed ei tea rehepeksust suurt midagi.

Kolm korda kodust välja aetud

Sõnadega "sõda ei tahtnud meist mitte keegi" tuletas Albert meelde oma paremaid mehe-aastaid.

Oli juuli 1941. Teine maailmasõda käis. Suur rühm Käina, Pühalepa ja Kärkla mehi aeti kokku Kärkla sadamasse. Pandi laevale ja viidi Haapsallu eesmärgiga mobiliseerida nad Venemaaale. Laevalt maha tulnud, istusid mehed kraavikaldale maha, tegid suitsu ja pidasid nõu. Lihtne oluks põõsastesse kaduda ja metsa minna. Selle mõtte laitsid kainema mõistusega mehed maha, sest pole teada, mis siis kodustega tehakse. Astuti rivvi ja võeti üles hea eesti laul, mille saatel mindi sõjakomissariaati.

Albert seekord kaugemale ei jõudnudki. Komisjonis ei tunnistanud teda kõlblikuks püssi laskma, kuna ühel silmal oli kae. Nii pääseski ta tagasi koju. Vastavale silmaoperatsioonile polnud siis võimalik minna, mida ta nüüd taga kahetseb, kuna ei näe üldse enam lugeda. Temasuguse vaimuerksa mehe jaoks on see valus kaotus.

Kui oli käes viimane saksa võimu aasta, sai Albert jälle mobilisatsioonikäsu. Sellest silmaka ei päästnud. Albertile aeti võõras munder selga. Kui teised läksid sellega Tšehhimaale õppustele, siis tema saadeti vahipataljoni ja Maardusse juudilaagrit valvama. Rinne tuli järjest lähemale ja nõnda toodi juudid Tallinna ning pandi laeva, millest Albert maha jäi. Tema sõit läks teise laevaga Kuramaale, kus sattus lahingumõllu.

Alberti jaoks lõppes sõda Tšehhimaal, kus kõik ülemused olid jalga lasknud ja igaüks võis ise otsustada kuhupoole sammud seab. Kõige raskem oh söögiga, leiba ei olnud kuskilt saada. Kolm eesti poissi, kellest vaid Albert tõnkas saksa keelt, võtsid nõuks koju tulla. See oli väga keeruline ettevõtmine. Ometi jõudsid nad Poolamaale ja sealt Pihkvasse, kust tuldi lõpuks rongiga Eestisse. Toompealt saadi mingi dokument, mis tunnistas selle ettenäitaja inimeseks. Paberiga pääses laevale, selle kapten oli Albertile tuttav mees Hermann

Põllu. Heltermaalt läks Albert jalgsi Orjakusse, kuhu jõudis 1945. aasta 19. juuli koidikul. Kodune koer ei tunnistanud teda omaks ja pistis valjusti haukuma. Küll aga tundis varahommi-kuvalguses oma poja ära ema. See oli elu üks rõõmsamaid kohtumisi.

Kuu aega kulus kosumiseks. Seejärel jätkusid talutööd kodus. 1945. aasta hilissügisel sai Albert väga omapärase kutse: ilmuda Käina vallamajja ja võtta kaasa kolme päeva leivakott. Seal võttis teda vastu miilitsavolinik, kes juhatas Alberti ühte tühja ruumi ja pani ta sinna luku taha. See oli enam kui hämmastav – elus juba mõndagi näinud, tollal 32-aastase mehe pani selline teguviis järele mõtlema. Juba enne oli Orjakust teadmata põhjusel külmale maale saadetud Jaan Kärner ja Villem Kuu-se. "Ju nüüd on minul sama saatus käes ja mingi kaebus esitatud. Aga milline?" ei suutnud ta seal luku taga vastust leida.

Järgmisel päeval viidi Albert Haapsallu ja suleti üksikusse vangikongi. Seal sai ta kohe omakohut tunda: vangivalvur puistas kaasas olnud leivakoti tühjaks, viskas selle Albertile tagasi ja sulges kongiukse. Edasi viidi ta Patarei vanglasse, kus algasid ülekuulamised. Talle esitati selliseid süüdistusi, mis ajasid huumorimeelse hiidlase esialgu naerma. Ülekuulamised aga jätkusid aina karmimate toonidega. Juba oli teiste käest teada: kes absurdseid süüdistusi omaks ei võta, seda hakatakse peksma ja piinama.

Järjekordsel ülekuulamisel märkas ta, millised riistad olid kõrvalseisva mehe ees laual. Albert otsustas, et ennast ta peksta ei lase, ja andis süüdistustele allkirja. Järgnes sõjaväelise tribunali istung, kus talle määrati kümme aastat vangilaagrit. Oh talv 1946, kui algas sõit Siberisse.

"Mina ei ole hiljem julgeolekuarhiivis uurimas käinud, mille eest ja mis alusel mulle karistus määrati, ega tea seda tänase päevani. Aga kui Krasnojarskis hakati 1956. aasta talvel mehi vabastama, olin mina esimeste hulgas," meenutab Albert oma elu raskemaid aastaid.

Kui ta koju jõudis, võeti ta lahkelt vastu ja pakuti tööd, kuhu aga soovib – kas MTJ-i või kolhoosi. "Ma olin Siberis rohkem ehituse peal ja tegin sepatööd. Otsustasin koju jääda ja hakkasin kolhoosis rauda taguma."

